

УДК 264-913+264-914

Л. С. Цюпа,*директор Катехитично-педагогічного інституту
Український католицький університет*

МОВА СИМВОЛІВ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У СВЯТОМУ ПИСЬМІ ТА ЛІТУРГІЙНИХ ТЕКСТАХ

На мову символів часто натрапляємо як у старозавітних і новозавітних текстах Святого Письма, так і у християнських літургійних текстах. Як мову життєвого досвіду її використано тут для відображення передовсім відносин у союзі між Богом та Народом, Богом та людиною, духовного життя людини і її відносин із оточенням. Мова символів, яку вжито у Святому Письмі, бере свої образи зі світу природи, космосу (небо, вогонь, гора, дерево, насінина, квітка), зі світу відносин між людьми (батько, матір, син, друг, наречені), зі світу людської спільноти (місто, бенкет). Найбільший символ Божої близькості до людини та прощення – сама особа Ісуса Христа. Християнські літургійні тексти також містять чимало глибоких символів і знаків Об'явлення, яке щодня здійснюється у молитві Церкви. Мова символів чи не найкраще придатна для вираження духовної дійсності та відносин між людиною та Богом.

Ключові слова: символ, мова символів, біблійна символика.

ЯЗЫК СИМВОЛОВ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СВЯЩЕННОМ ПИСАНИИ И ЛИТУРГИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Язык символов часто употребляется в Старозаветных и Новозаветных текстах Священного Писания, и в христианских литургических текстах. Как язык жизненного опыта, он употребляется здесь для представления, прежде всего, отношений в союзе Бога и Народа, Бога и человека, для отображения духовной жизни человека и его отношений со средой, которая его окружает. Язык символов, который употребляется в Священном Писании, берет свои образы с мира природы, космоса (небо, огонь, гора, дерево, семья, цветок), с мира отношений между людьми (отец, мать, сын, друг, молодожены), с мира человеческого общества (город, банкет). Высшим символом Божьей близости к человеку и прощения есть сама личность Иисуса Христа. Христианские литургические тексты также содержат многочисленные глубокие символы и знаки Откровения, которое ежедневно совершается в молитве Церкви. Язык символов в особенности употребляется для выражения духовной действительности и отношений между человеком и Богом.

Ключевые слова: символ, язык символом, библейская символика

LANGUAGE OF SYMBOLS AND ITS MEANING IN HOLY SCRIPTURE AND LITURGICAL TEXTS

Symbolic language is often used in the Old Testament and New Testament texts of Holy Scripture, also as in the Christian liturgical texts. As a language of knowledge of life, it is used here to primarily represent the alliance between God and People, God and human, to show the spiritual life of human and his relationships with environment that surrounds a person. The language of symbols, that is used in Holy Scripture, draws its imagery from the natural world, the cosmos (heaven, fire, mountain, tree, seed, flower), the world of human relations (father, mother, son, friend, brides).

Keywords: *symbol, symbolic language, Biblical symbolic.*

Мова символів властива будь-якій епосі і культурі, є універсальною дійсністю, проте може мати різні змістовне наповнення, осмислення, тлумачення. Історія, антропологія, психологія релігії, богослов'я, зокрема літургійне, приділяють мові символів неабияку увагу. Сьогодні, на думку деяких авторів, можна твердити навіть про своєрідне повернення науки до символу [4, с. 30–42]¹, нове відкриття нею символізму [5, с. 13].

Головні функції символу розглядались гуманітарними науками стосовно експресії людини; вони показують важливість мови символів у її житті. Серед головних функцій символу – функція уприсутнення реальності, самої по собі неосяжної; іншими словами – символ є засобом присутності. Адже «справжній і відповідний символ іде від конкретно-чуттєвого рівня до духовного; він є знаком, здатним означати іншу реальність, яка належить до онтологічно вищого рівня: небо як помешкання Бога, світло як символ Бога» [16, с. 10]. Так можна говорити про символ, «коли матеріальна форма, наприклад певна гора, стає носієм численних значень, які відповідають численним рівням життя» [15, с. 183].

Перехід на духовний рівень часто виявляється у богослужіннях різних свят упродовж літургійного року, наприклад у святі Воздвиження Чесного Хреста, коли мовиться про Дерево життя чи животворне дерево. Тому ще однією важливою функцією символу є розкриття зміс-

¹ Дж. Шевальє пропонує цікавий диспут про поширення мови символів на Заході завдяки аристотелівському концептуалізму та релігійному догматизмові. При цьому дослідник аналізує спосіб, у який останні виснажили, обмежили чи заперечили значення і важливість застосування мови символів. Порівнюючи це з візантійським іконоборством, автор унаочнює зубожіння, якщо не велику втрату, у царині мови символів.

ту. На думку П. Тілліха, символи мають «вказувати поза самих себе, з силою того, на що вказують, відкривати рівні реальності, які в іншому випадку були б недосяжними, і відкривати рівні людського розуму, які в іншому випадку не були б усвідомленими» [13, с. 107–116; 15, с. 13]. У цьому проявляється сила динамізму символу, який проникає у різні сфери людського пізнання.

Твердячи про посередницьку функцію символу, Дж. Шевальє вважає, що символ є також єдиною силою, котра охоплює весь життєвий досвід людини. Символ, як єдина сила, має ще й педагогічну і терапевтичну функції [17, с. 24]. Все більше усвідомлюється відповідне значення символу у катехизі, особливо – у літургійній катехизі, оскільки літургія сама по собі має глибинний дидактичний аспект. Богослужіння з його численними символами і жестами становить безпосередній предмет катехизи. Не випадково документ II Ватиканського собору про літургію особливо заохочує до літургійної катехизи: «Тож і на літургійну катехизу слід наполягати; а у самих же обрядах, якщо це потрібне, нехай будуть передбачені короткі повчання...» [17, с. 35].

Значення вказаних функцій символу підкреслює Д. Сартор: «На педагогічному рівні переоцінка символічної функції привела до усвідомлення цінності символіки як важливого моменту втасмичення та літургійної формації» [12, с. 1287]². І дійсно, сьогодні помітними є старання Церкви у пошуку кращого способу того, як передати Євангеліє, як допомогти кожній людині відкрити Особу живого Христа, ввійти у сопричастя з Ним. Про це писав також знаний патролог і богослов Г. Ранер: «Там, де Отці, за звісою образів, розвинули своє богослов'я, ми знаходимо таке багатство символів і виражених за допомогою символів правд, які, можливо, могли б зробити наші щоденні догматичні судження [...] більш наближеними до життя. Сукупність символів Церкви, передана нам богослов'ям першого тисячоліття, могла б цілком відновити наше богословське трактування Церкви, яке довгий час було доволі убогим» [9, с. 10].

Оскільки символ стосується афективної сфери пізнання, він проникає у процес світосприйняття людини, вимагаючи від неї особливої саморефлексії. Важливість символу полягає в його глибинному впливі на людину. Як зазначає Дж. Шевальє: «Символ виражає світ пізнання та життєвий досвід так, як суб'єкт його відчуває, не відповідно

² Про формування та вивчення мови символів у богослуженні гідні уваги дослідження Дж. Альдазабала – літургіста, який уважно і проникливо аналізував обряд, символи та жести, що містяться в літургійних служіннях.

до його критичної оцінки на рівні свідомості, а відповідно до усього його психічного всесвіту, емоційного, відображеного перш за все на підсвідомому рівні» [17, с. 23].

Під сферою афектів маємо на увазі «активний резонанс у свідомості як в її екзистенційному зв'язку з навколишнім середовищем, так і в її життєвому стані; таке навколишнє середовище водночас є і космічним і міжособовим» [3, с. 196–197]. Іншими словами, можемо сказати, що афекти є складовою динамікою життєвих взаємовідносин кожної особи, оскільки Бог задумав та сотворив людину на Його образ та подобу, отож людська особа від самого початку є істотою, покликаною до взаємовідносин. Завдяки цьому динамізму чи життєвій силі людина може спілкуватися з навколишнім середовищем, іншими людьми, родиною, Богом. Коли ж особа споглядає певний образ, це викликає відповідну реакцію: позитивні чи негативні почуття і бажання. Адже образ «пов'язаний із зором і слухом і водночас виражає присутність або відсутність того, що представляє, йде шляхом від світу до свідомості, від свідомості до світу, власне це й є сферою афектів» [16, с. 33]. Отже, мова символів охоплює всі пізнавальні рівні людини та найбільше – її серце, що робить символ особливо важливим.

Життєвий динамізм символів підкреслює Ш. А. Бернард: «Лише динамізм життя веде свідомість до світу, до інших, до цінностей, до Бога. Символізм народжується у безперервному розмаїтті. Щоби виразити устремління до цінностей, до Бога, свідомість опирається на тісно пов'язаний із життям динамізм; так з'являються великі символи шляху, сходження на вершину, світла, як і особистісні символи, що сприяють рухові до Бога» [15, с. 112]. Тобто ефекти спрямовують людину до прийняття рішень, формування і вираження своїх думок і почуттів, орієнтації на цінності або ж, у випадку негативних реакцій та почуттів, – до відмови від них. У цьому чітко вимальовується роль життєвого динамізму, притаманного кожній особистості.

Відтак, афективний динамізм символу очевидний. Образ, будучи пов'язаним із життєвими потребами людини, викликає та активує її пошук досконалого знання або втечі від небезпеки. Образ є набагато більшим від поняття, він активує реакцію людини і концентрує її життєву силу, постаючи тут як привілейований інструмент переміщення психічної енергії на рівень свідомості. Саме у такому переміщенні, здійсненому за допомогою життєвого динамізму, названого сферою афектів, є важливе завдання символу [16, с. 34].

Відмінність між загальним поняттям і символом полягає у динамічній природі символу, його перетворювальному динамізмі. Щоб

визначити характерні властивості мови символів порівняно із мовою понять, Ш. А. Бернارد наводить такі аргументи: «Концептуальна діалектика класичного богослов'я ґрунтується на поняттях участі та аналогії. Порівняно з аналогічним знанням, символічний рух видається ефективнішим. Справді, його динамізм формується безпосередньо на сприйнятті відчуттів. Свідомість, виходячи з первинного досвіду відчуттів, переходить на духовний рівень. Вислів – душа є спраглою Бога означає, що прагнення духа в якийсь спосіб пов'язане із життєвим прагненням тіла. Це прагнення духа має подвійну основу; перша – загальна: дух є образ Божий; друга – із особливого діяння Бога, який передає своє життя і закладає своє помешкання у душі. Лише свідомість формує і сприймає безпосередній перехід з біологічного рівня на духовний» [3, с. 437].

В даний час твердимо про необхідність справжнього виховання людини в афективній сфері, щоби маючи в собі життєву силу, вона була зорієнтована до добра, краси та повноти життя у Бозі. Отці Східної Церкви наполягали на вихованні серця як осередку і життєвого центру особи, на уважності до серця і думок, на очищенні розуму й серця: цей підхід залишається переконливим, ефективним і необхідним у сфері виховання.

Тексти Святого Письма (як старозавітні, так і новозавітні) та християнські літургійні тексти містять чимало символів. Символ і природу мови символів розглянуто у статті «Дослідження мови символів гуманітарними науками» с. Луїзи Цюпи. Виникає запитання: «Чим обумовлене таке часте вживання мови символів у текстах Святого Письма і християнських літургійних текстах?». Мета статті – дослідити функції мови символів у християнському Об'явленні. У дослідженні проаналізовано як мова символів використана у християнському Об'явленні, представлено поняття символу та головних функцій мови символів, результати досліджень гуманітарних наук у біблійній та богословській сферах християнського Об'явлення.

Читаючи Святе Письмо, крім розповідей про дієву присутність Бога в історії і позитивну або негативну відповідь Народу, постійно бачимо глибоко вкорінену в семітській культурі й ментальності мову символів, яка вживається для представлення відносин у союзі та всіх відтінків взаємин між Богом та Народом.

Саме через мову символів Бог спілкується зі своїм Народом. Ось деякі приклади символів, якими Бог промовляє до людини у Старому та Новому Завітах: «І з'явився йому ангел Господній у вогняному полум'ї посеред куща. Глянув він, аж ось вогнем палає куш, а не зго-

ряє» (Вих. 3, 2). Тут важливий символ – це вогонь. Інший приклад: «По землетрусі – вогонь, та не й у вогні Господь! Після вогню – тихесенький, лагідний вітрець. Скоро Ілля його вчув, то затулив обличчя плащем, вийшов і став при вході в печеру. Тоді заговорив до нього голос: Чого ти тут, Ілле?» (І Цар. 19, 12–13). Тут символом є вітер. Біблійна людина звертається до Бога за допомогою різних символів [4]: Бог як пастир (Пс. 23; Ез. 34, 15–16; Йо. 10, 11–17), виноградар у винограднику (Іс. 27, 1–3; Йо. 15, 1), сильна скеля (Пс. 62); або ж вказує на Його присутність, застосовуючи символи природи: Бог з'являється на горі, у вогні, у бурі, у вітрі (Вих. 24, 1–2; 34, 2), супроводжує людину за допомогою стовпа хмари (Вих. 33, 9–10).

Мова символів дає змогу виразити відносини людини із її оточенням, вона є мовою життя [5, с. 13]. Уго Ранер пояснює: «Християнське об'явлення головно звернене до людини, тобто до істоти, яка має дух і тіло, котра ніколи не може виражати істини вищого порядку інакше, ніж через відчуттєвий зв'язок слів, образів і жестів і саме тому завжди змушена в релігійній царині використовувати символи. Однак значення символу дається їй наперед, вона не вибудовує його довільно, відповідно воно присутнє у своїх первісних формах у кожній релігії і належить до архетипів будь-якого стремління людини до божества. Зрештою, тут ми маємо богословське підтвердження того, що дослідження К. Г. Юнга ... сходять на значно глибший пласт, спільний для будь-якої релігійної події в таємничому світі архетипів первісного людства» [11, с. 27–28].

Чому Бог вибрав саме цей спосіб спілкування зі своїм Народом? Він промовляє до Народу зрозумілою для нього мовою. Саме так Народ пізнаватиме і здобуватиме досвід Бога-Творця та Спасителя. Про це Неріна Родіно пише: «Багатство біблійної символіки виражає людську й божественну дійсність як гармонійний всесвіт невичерпних пов'язаних між собою взаємодіючих сил. Це надає життю єдності та змісту ... на цьому спільному з сусідніми народами культурному фоні Ізраїль поступово впродовж століть формує власний досвід» [12, с. 221]. Іншими словами, Бог спілкується з людиною мовою символів – мовою життєвого досвіду.

У Новому Завіті старозавітну символіку використано в новому значенні: «Новозавітна символіка містить все багатство старозавітної спадщини, але в новий та унікальний спосіб, оскільки Воплочене Слово об'єднало в собі багато символів» [9, с. 20]. Справді, сам Христос, як стверджує Джерард де Шампо, є єдиним і великим символом, який Бог дав людству як ключ до всіх інших (символів) [9, с. 21].

Літургійні тексти містить велику кількість символів та жестів, які роз'яснюють літургійні науки [13, с. 1280]. Один із провідних літургістів Дж. Альдазабал говорить: «Найкращий зразок здійснення символу – це сам Ісус Христос. У Його особі за допомогою мови символів найкраще виражається Бог, який у такий спосіб хоче нам явити Його союз, Його близькість чи Його прощення. Христос – це також найкраще вираження мови людства в його відповіді Богові ... Крім цього, Христос постійно вживав мову символічних жестів у спасительних діях: слова, діяння, контакт рук, переконливість погляду, чуда» [1, с. 15–16].

У листі до Євреїв читаємо: «Багаторазово й багатьма способами Бог говорив колись до батьків наших через пророків. За останніх же оцих днів Він говорив до нас через Сина, якого зробив спадкоємцем усього і яким створив віки. Він – відблиск його слави, образ його істоти» (Єв. 1, 1–3). Сам Ісус Христос застосовує символи щодо себе, бо так народи його часу та всіх часів зможуть зрозуміти Його набагато краще. Ісус Христос – «світло» (Йо. 1, 8); «Агнець Божий» (Йо. 1, 29); «двері» та «пастир» (Йо. 10, 9–14).

Отож, як у Старому, так і в Новому Завітах Бог спілкується з людиною мовою символів. Ця мова бере свої образи зі світу природи, космосу (небо, вогонь, гора, дерево, насінина, квітка тощо), зі світу відносин між людьми (батько, матір, син, друг, наречені тощо) та зі світу людської спільноти (місто, бенкет тощо) [3, с. 184]. Все це – щоб виявити глибоку правду про Себе і встановити зв'язок із людьми [7, с. 143]. Ту ж мову символів застосовує Церква, щоб допомогти кожній особі увійти у зв'язок із Богом [10, с. 11].

Шарль Андре Бернард, говорячи про вочленення Слова як про привілейовану для людини мову зустрічі з Богом, наводить промовисту цитату Едмонда Барботіна: «Вже Бог, який об'явився був Ізраїлеві через пророків, вживав різні мови, якими Він, будучи творцем, наділив людство. Слово, жест, символічна дія, мовчання, подружнє та сімейне життя – все стає виразом божественного послання. Всі ці різні форми засобів спілкування Ісуса Христа безпосередньо прийняті людством, сотвореним власне Словом. Дії, жести, промови, мовчання, поведінка у стражданні, у радості й перед обличчям смерті, праця, молитва, відвідини, ділення їжі, страждання, смерть, воскресіння та – за будь-яких обставин – жива присутність, лик, погляд – все у Ньому є знаком та об'являє Бога. Що більше, найдосконалішим Божим Знаком є Ісус Христос» [2, с. 12].

Отже, християнське Об'явлення використовує мову символів, при-таману людині [14, с. 107], а новизна полягає у наданні значення

та змісту вірі, зокрема, – у спасенній події в особі Христа. Літургія чітко демонструє важливість мови символів для вираження правд віри у християнському богослужінні. Про це Федерічі твердить: «Божественна Літургія як дорогоцінний вміст охоплює Святе Письмо та його центр – Євангеліє Воскресіння, Євангеліє Благодаті, Євангеліє Царства. Все богослужіння – неосяжний містичний «знак», що у своїх складових формує незмірний «символічний всесвіт» біблійного Об'явлення, яке сьогодні здійснюється «тут і для нас» у низці «знаків» чи символів, настільки численних, насичених та точних, що їх навіть важко перерахувати. Загалом, ця дійсність швидше сприймається як священна атмосфера, в яку ми занурені та яка не піддається невідкладному раціональному аналізу» [6, с. 31].

Отже, мова символів так часто вжита в текстах Святого Письма Старого і Нового Завітів, а також у літургійних християнських текстах, бо символ, жест, символічна дія особливо придатні для вираження духовної дійсності, духовного досвіду відносин людини та Бога.

Список використаних джерел:

1. Aldazabal J. *Simboli e gesti. Significato antropologico biblico e liturgico* / J. Aldazabal. – Torino : Elle Di Ci, 1995.
2. Barbotin E. *Humanité de Dieu. Approche anthropologique du mystère chrétien* / E. Barbotin. – Parigi : Aubier, 1970.
3. Bernard Ch. A. *Teologia spirituale* / Ch. A. Bernard. – Roma : Ed. Paoline, 2002.
4. Durand G. *L'immaginazione simbolica* / Durand G. – Como : Red edizione, 1999.
5. Eliade M. *Immagini e Simboli. Saggi sul simbolismo magico-religioso* / M. Eliade. – Milano : Jaca Book, 2003.
6. Federici T. *Resuscitò Cristo: commento alle Letture bibliche della Divina liturgia bizantina* / T. Federici. – Palermo, 1996.
7. Masini M. *Il simbolo una lingua straniera // Maria di Nazaret, storia, mito, simbolo, interpretazioni* / M. Masini. – Padova : Messaggero, 2006.
8. Muzj M. *Il mio cuore e la mia carne esultano nel Dio vivente* / Muzj M. – Roma : Pontificia Università Gregoriana, 2011.
9. Muzj M. *Introduzione al linguaggio simbolico* / M. Muzj. – Roma : dispense PUG, 2002.
10. Rahner H. *L'ecclesiologia dei Padri* / H. Rahner. – Milano : San Paolo, 1995.
11. Rahner H. *Miti greci nella interpretazione cristiana* / H. Rahner. – Bologna : EDB, 1990.
12. Rodinó N. *Il simbolismo biblico. Esperienza e conoscenza* / N. Rodinó // *La conoscenza simbolica* / C. Greco, S. Muratore. – Milano : San Paolo, 1998.

13. Sartore D. Segno/Simbolo / D. Sartore // Nuovo dizionario di liturgia. – Cinisello Balsamo (Milano) : Paoline, 1988.

14. Tillich P. Theology and Symbolism // Religious Symbolism. – New York : Ernest Johnson, 1955.

15. Bernard Ch. A. Teologia Simbolica. – Roma : Ed. Paoline, 1984. – P. 445.

16. Muzj M. Introduzione / Maria Muzj // Teologia e mistica in dialogo con le scienze umane. Primo convegno internazionale Charles Andre Bernard / Red M. Muzj. – Torino, 2008.

17. Chevalier J. Introduzione / Jean Chevalier // Chevalier J., Gheerbrant A. Dizionario dei Simboli. – Milano, 2001.